

פשר חטא משה במי מריבה- במדבר כ' 1-13

מאת שמר אריאלי

פתיחה

שאלת מהות החטא של משה במי- מריבה (במדבר כ', 1-13), שלמעשה מתייחסת גם לאהרון שהיה עמו בעצה אחת,¹ היא סוגיה שהעסיקה רבים מן הפרשנים הישנים והחדשים כאחד. הבסיס להאשמת ה' את המנהיגים בחוסר אמונה במילים: "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל" (שם, 12) אינו מובן דיו מתיאור העלילה בקטע, ובלתי אפשרי לכאורה מדמותם כמנהיגים הרוחניים של העם. כמו כן, ישנו קושי בהבנת ההתאמה בין החטא, המפורש בפסוק 12 לבין העונש של אי הכניסה לארץ, כפי הכתוב: "לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ" (שם). יחס שלכאורה לא עולה בקנה אחד עם שיטת הגמול הרווחת במקרא של "מידה כנגד מידה". ויתרה מזו, לא רק שיש פער בין חומרת החטא לחומרת העונש, אלא שגם קשה להבין את התגובה החמורה של ה' למשה לפני הכניסה לארץ, כשמשה ביקש מה' בכל זאת להתיר לו להיכנס אליה. מהמילים: "רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה!" (דברים ג, 26) ניתן ללמוד שני דברים: האחד, על אטימותו של ה' בסירובו המוחלט לתחינתו של המנהיג המוערך והוותיק להיכנס לארץ המבוטחת, והשני, על היחס המחמיר של ה' המתבטא בדבריו הנוזפים למשה. אטימות ונוקשות, הקפדה ונזיפה היכולות לעורר תמיהה אצל הקורא לגבי טיבה העמוק והמהותי של התנהגות משה במי- מריבה, שהביאה את ה' לתגובה כה חריפה. תמיהה סבירה בנוגע למידתיות העונש על משה, שאינה מתיישבת יפה לנוכח האמפטיה שבוודאי יכול לחוש הקורא כלפי משה המתחנן לביטול גזר דינו. לפיכך רבו ההשערות והניסיונות לברר את מהות חטאו של משה. מהו? מה טיב יחסו לעונש החמור? ושמה אפשר להשיב מאופי גזר הדין על פשר החטא של משה?

במה חטא משה? דעות שונות

1. החטא של משה הוא בהכאה על הסלע במקום הדיבור אליו, כפי שציווה ה'. רש"י מסביר כי כבודו של ה' היה מתגדל ומתקדש, אם ישראל היו לומדים לקח מ"היענות" הסלע הדומם לציווי ה' להוציא מים, ומסיקים שבוודאי עליהם מוטלת החובה העקרונית לציית לה' (בפירושו על במדבר

¹ עיקר המאמר הוא על חטאו של משה, המנהיג הדגול, ועל פשר עונשו החמור באי כניסה לארץ- ישראל. לדעתי, על פי פשט הכתובים, אהרון חטא ונענש כמותו, שכן שניהם היו יחד בעצה אחת. כך שאין מקום להפריד בין מעשי השניים; מרגליות אכן מצביע על העובדה שטיעוני העם הם אל משה בלבד, כפי הנלמד מפס' 3 ("וירב העם עם משה..."), וכי אהרון שימש כדמות משנית בקטע. אולם הוא מפריד בין שני האישים ברמת האחריות לחטא. ראה: מרגליות, חטא משה ואהרון, עמ' 374-400. לכן אתייחס במאמר למשה בלבד, למרות שגם אהרון נוכח במקום והיה שותף מלא למעשים.

כ', 12).² לדעה כי החטא הוא בשינוי הצו המקורי "לדבר אל הסלע" שותפים רבים מן הפרשנים המסורתיים.³ השווה דברי שד"ל בפירושו לתורה הכותב: "והנני רואה עתה כי משמעות הכתובים אינה אלא כפירוש רש"י וכל הקדמונים..." (במדבר כ', 12).

2. משה אמר לעם: "המן הסלע הזה נוציא לכם מים"⁴ (במדבר כ', 10) - כלומר משה ניסח דבריו בצורה שעלולה לרמוז כאילו הוא ואהרון הם הגורמים להוצאת המים ולא ה' (רמב"ן על במדבר כ', 7; חזקוני על אתר; בכור שור על אתר, ועל פס' 12; ר' חננאל על במדבר כ', 12).

3. החטא של משה היה בכך שכעס על עם ישראל ללא צורך, בדברי משה: "שמעו נא המורים" (במדבר כ', 20) ניתן למצוא ראייה לכעסו ולחוסר סבלנותו. אדם במעלתו של משה אינו צריך לכעוס כאדם רגיל, שהרי הוא משמש מודל ומופת לעם, ולכן כיוון שנטה לכעס ה' הענישו. לפי דעה זו טענת העם למים הייתה לגיטימית, כי לא כתוב בדברי ה' שכעס על העם (רמב"ם בהקדמתו למסכת אבות, פרק רביעי, מהדורת שילת, עמ' רמ).

4. משה נראה כבורח מפני ישראל אל פתח אוהל מועד, כאילו אינו יודע מה לעשות, במקום להתעמת עם העם תוך הצגת בטחון בלתי מעורער בה'. לדעת ר' יוסף אלבו, שטען שאחד מעמודי התווך באמונה הוא שהטבע מוכרח לעשות רצון שומרי התורה, היה בכוחו של משה לשנות את חוקי הטבע לפי רצונו, וה' היה מסכים לכך, אבל הוא, מתוך ענווה שאינה במקומה, ביקש קודם את עצת ה'. בכך למעשה הוא גרם למיעוט אמונה בכוחה ובמעלתה של התורה ובנותנה. כמו כן, חושב ר' יוסף אלבו כי על פי פשט הכתוב משה החרף את חטאו כששינה מצו ה' לדבר אל הסלע (ראה סעיף 1). (ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר רביעי, פרק כ"ב). יש מי שסובר, שבמקום לברוח, על משה הייתה מוטלת החובה לעמוד בפרץ ולהוכיח את ישראל: "מדוע תריבו, היד ה' תקצר"? אך הוא העדיף לברוח אל אוהל מועד ולהיסתר שם (בעל "מנחה בלולה", מובא בפירושו שד"ל). ויש מי שאומר, שהחטא הוא בבריחה אל אוהל מועד שנבע מתוך פחד מישראל (רמבמ"ן, מובא בפירושו שד"ל).

5. יש דעה שה' אכן התכוון שמשה יכה בסלע, וחטאו הוא שהכה בסלע פעמיים. פירוש זה מדגיש את ההקפדה על הציות המדויק לצו ה' (מובא בפירושו אבן-עזרא לבמדבר כ', 8).⁵

² על ההבדל בין שני סוגי הנסים: ההכאה במטה והדיבור אל הסלע, ראה בהמשך.
³ רשב"ם, ר' יצחק עראמה, ר' יוסף כספי, מלבי"ם, ספורנו, ר' יוסף אלבו (ראה להלן), רש"ר הירש. ועוד.
⁴ מרגלית אכן מוצא בשאלה הרטורית הזו משפט מכריע להבנת חטאו של משה. הוא דן במשמעויות שיכלו לעלות ממנה אצל העם. אפשר להבין שבשאלה היה משום ביטול הנס מראש, כאילו ה' לא מסוגל או פשוט לא רוצה להוציא להם מים מהסלע. ראה: מרגליות, חטא משה ואהרון, עמ' 386-392; דומה היא שיטת מילגרום, שטען כי בדברי משה בפסוק זה מהות חטאו. בדיבורו אל הסלע משה למעשה הביא את העם לחשוב כאילו מדובר בכישוף, כדרך המכשפים בעולם הקדום, שנהגו ללחוש מילים מאגיות לפני להטוטיהם. משה עד לנקודה זו נזהר במעשי הנסים ופעל פעולותיו בשקט ובדממה, לבל ייחשבו המופתים כסוג של מאגיה. ראה מילגרום, כשוף, עמ' 42-55; הנ"ל, במדבר, עמ' 116.
⁵ ראה פירוט הדעות השונות אצל: מילגרום, כשוף, עמ' 42-43.

תורת הגמול המקראית מחייבת הרבה פעמים קשר של הלימה בין החטא לעונשו, בהתאם לשיטת הגמול "מידה כנגד מידה", שיטה שמדגישה אינטואיטיבית את הרגשת הצדק המוחלט גם אצל הנאשם וגם אצל הקורא (בניגוד לעיקרון הכללי של "שכר ועונש", שלא מחייב דווקא שמידת העונש תהיה בדיוק כמידת החטא). היינמן מסביר, שבעיקרון המשפטי של "מידה כנגד מידה" הכוונה להדגיש את פעולת ההשגחה האלוהית, והוא בא לידי ביטוי בייחוד במקרים בהם נאמר מראש מהו העונש על החוטא, ועל ידי כך הם שוללים מהשומע אפשרות לחשוב, שהרעה שמצאה את החוטא באה עליו במקרה ואינה עונש על חטאו.⁶ הכלל של היינמן אפוא ראוי שיבוא לידי ביטוי גם במקרה של משה, בו הודעת העונש נקבעה מראש.

אף אחת מהדעות שהוצגו למעלה לא מראה את ההלימה בין החטא של משה ועונשו: אף אחת לא מבארת באמת מדוע לא הותר למשה להכניס את העם לארץ המובטחת. רמב"ן סובר כי: "החטא במשה ואהרון במי מריבה אינו מתפרסם בכתוב" (בפירושו על במדבר כ', 7), דבר היכול להסביר את הפער הלא מובן בין החטא לעונש.

גם במחקר החדש רווחת הדעה שבסיפור המעשה ב"מי מריבה" נעשתה עבודת שכתוב ועריכה מתוך כוונה להשמיט את החטא או לטשטשו, כדי לשמור על כבודו של משה.⁷

דוגמא לדעה המחקרית שבנוסח המסורה שלפנינו נעשתה עריכה, שמטרתה להשמיט או לטשטש את חטאו של משה מובעת בפירושו של גריי לספר במדבר. לדעתו, הנוסח המקורי היה בערך כך: ה' ציווה בתחילה את משה ואהרון לדבר אל הסלע לעיני העם, וכך להוציא ממנו מים. משה ואהרון סרבו בשאלם את ה' מתוך ספק: "המן הסלע הזה נוציא (= נוכל להוציא) להם מים?" ה' עונה להם: "שמעוני (לפי תרגום השבעים- השינוי "שמעו נא" לדעתו היא הוספת העורך בנוסח המסורה) המורים!! ומצווה אותם להכות על הסלע, וזאת הם עושים. אחר כך מאשים ה' אותם על שהמרו את פיו ולא קידשו אותו, וגוזר עליהם שלא ייכנסו לארץ. חלק מטענותיו של גריי הן, שלא ניתן להניח שמשה יכנה את העם "מורים", שכן הם התלוננו ורטנו אבל לא מרדו. ואילו משה ואהרון במפורש הואשמו במרי: "אשר מריתם את פי" (במדבר כ', 24), "כאשר מריתם פי" (שם כ"ז, 14). גריי גם טוען, שאי אפשר להבין את השאלה: "המן הסלע הזה נוציא לכם מים" (שם כ', 10) אם היא מופנית לעם. לדבריו לא טבעי שמשה ואהרון יתמהו בנוגע לאפשרות הוצאת המים מהסלע, רגע לפני שאכן הם יוציאו אותם לעם. בפירושו גריי מעלה עוד תמיהות המלמדות לשיטתו על נגיעת העורך בסיפור המקורי. למשל, משה ואהרון הואשמו בהמרית פי ה' (במדבר כ', 24; שם כ"ז, 14) ובחוסר אמונה (שם כ' 12). השאלה היא היכן בדיוק המרו השניים או לא האמינו

⁶ראה אצל: ליונשטם, מידה כנגד מידה, טור 845.
⁷ראה: מילגרם, כישוף, עמ' 43; מרגליות, חטא משה ואהרון, עמ' 375.

בדברי ה' הרי ה' הורה למשה לקחת את המטה, והוא לקח; ה' הורה להם לדבר אל הסלע, ולא מפורש אם דיברו או לא. אך על כל פנים הם ניגשו להוציא מים לעם כפקודתו. מהקשר הדברים לא ברור אפילו מה התבקשו משה ואהרון לעשות עם המטה: להכות פעם או פעמיים או לא להכות בו כלל. כאמור, גריי פונה להשיב על הקשיים באמצעות תיקון ושכתוב הטקסט. בסופו של דבר, כפי שנכתב למעלה, טוען גריי שחטאם היה שלא האמינו ביכולתו של ה' להוציא מים בדברם אל הסלע, וסירבו למעשה לבצע את הצו המקורי. עוון שבעטיו ה' כינה אותם "מרדנים" ("מורים"). בהחלט פרשייה לא נעימה שלדעתו יש להעלים ולטשטש.⁸

אם תיקונו של גריי נכונים, הרי שחומרת החטא מובנת ועונשו של משה הגיוני. אבל ניתן לשאול - האם בכל זאת יש קשר של מידה כנגד מידה בין החטא לעונש, קשר שיגרום לקורא להבין ולהזדהות עם שיקולי ה' ולא לצאת כנגדו?

השוואה בין שמות י"ז לבמדבר כ', ו-13

כדי להשיב על השאלה האחרונה יש להיזכר בפרשה דומה מספר שמות י"ז. גם שם לא היו מים לעדה, העם רב עם משה והלין על העלאתו ממצרים למות במדבר. הפתרון בשמות י"ז היה הוצאת מים מסלע באמצעות הכאתו במטה, בדומה למה שעשו משה ואהרון בפרקנו.

סיפור אחד בשתי גרסאות?

בין הפרשנים המודרנים יש החושבים כי שני האירועים בשמות י"ז ובמדבר כ' מהווים שתי גרסאות של סיפור אחד. טענה דומה הובעה כבר על ידי אחד הפרשנים המסורתיים, ר' יוסף בן יצחק מאורליאנס, הידוע בכינויו "בכור שור", מבעלי התוספות מהמאה ה-12. לדעתו, שלושת הסיפורים הכפולים על המן, השליו (שמות ט"ז, ו-1-36; השווה במדבר י"א, 4-34) והמים מהצור מופיעים בספר שמות שלא כפי סדרם הכרונולוגי במקרא, ואילו בספר במדבר הם מסופרים לפי סדרם הכרונולוגי. למשל - בנוגע למים הוא מזהה את "מדבר סין", ממנו יצאו ישראל וחנו ברפידים (שמות י"ז, 1), שכנראה לדעתו הייתה בתחומו, עם "מדבר צין" שבמדבר כ', המזוהה עם קדש (במדבר ל"ג, 36).⁹ בנוסף, הוא לומד מהתקבולת בפסוק: "אשר נסיתו במסה, תריבהו על מי

⁸ראה: Gray, Numbers, pp. 260-263; מרגליות, חטא משה ואהרון, עמ' 394 הערה 78. שם הוא מביא את עיקרי שיטת גריי, וחולק עליה באמצעות מספר השגות.

⁹כיום ההשערה היא שמדבריות צין וסין מובחנות במיקומם הגיאוגרפי. הראשון בגבול הדרומי של ארץ כנען, והשני בצפון-מערב חצי האי סיני. מה עוד, שבתיאור מסעות ישראל במדבר במדבר ל"ג הם בהחלט מובחנים זה מזה מרחק תחנות רב (פס' 11, 36). בן-תור כותב, שייכתן שיש קשר בין מדבר סין לעיר המבצר סין (אל-פרמא), עיר בגבול הצפון-מזרחי של מצרים, בעברה המזרחי של תעלת סואץ. ראה: בן-תור, סיני, טור 950. השערה זו תואמת את שיטת הראל המזהה בתיאור המקראי של "מדבר סין אשר בין אילים ובין סיני" (שמות ט"ז, 1), שטח המשתרע בין ים סוף המקראי (לדעתו, אזור האגמים מזרחה לארץ גושן) לבין החבל שמצפון-מזרח למפרץ סואץ. מדבר אליו הגיעו

מריבה" (דברים ל"ג, 8), כי שני המקומות: "מסה" (שמות י"ז, 7) ו"מי מריבה" (במדבר כ', 13) אחד הם (ראה להלן בטבלה). לשיטתו, פרט שחסר באחד מן הסיפורים מתפרש בשני. למשל, אם הציווי להכות בסלע אינו מוזכר במפורש במדבר כ', הרי שהוא ברור מהסיפור המקביל בשמות י"ז. כך שהוא מסכם: "ותדע שאחד זה המעשה"¹⁰.

מילגרום כותב כי הדמיון הבולט בין שמות י"ז לבין במדבר כ', הן בתוכן והן בסגנון, הביא את רוב החוקרים למסקנה שמדובר בשתי גרסאות למקרה אחד. הוא מוסיף ראיות לכאורה לאלו שהביא ה"בכור שור":

1. הוא מוכיח טענתו מאזכור שלושת הסיפורים ה"כפולים": המן, השליו והמים מהסלע מתהלים ע"ח, 15-31. שם מתואר סיפור אירוע השליו כאילו קרה פעם אחת, ובהתאם לגרסת ספר במדבר י"א, המתאר את הגורם התאווותני מצד ישראל לבשר והריגת העם ה"מתאווים". להנחתו, במזמור זה, אזכור סיפור הוצאת המים מהסלע, המדבר על הכאה בסלע בלבד, מתייחס אף הוא לגרסה במדבר כ'.

2. בפסוק: "ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים הייתם את ה'" (דברים ט, 22), האתר הראשון והשלישי נזכרים במדבר (במדבר י"א, 3, 34), ואילו "מסה" מקורו בספר שמות י"ז, 7. מכאן שסביר שהוא גם שם המקום בו ארע הסיפור במדבר כ'.

3. בפסוק שבמדבר כ', 13: "המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש במ", הוכחה שהשם "מי מריבה" כבר ניתן קודם לכן, והוא מתייחס אפוא לאירוע שבגרסת ספר שמות י"ז.

4. בתיאור גוף האירוע בספר במדבר כ' אין אזכור כלל של מריבת ישראל עם ה', אלא עם משה בלבד (פס' 3). ואילו בסיכומו אכן נכתב: "המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש במ" (פס' 13), כשם שמתואר הריב עם ה' בגוף גרסת האירוע בשמות י"ז, 2 ובסיכומו (פס' 7). לטענתו, עובדה זו מעידה ששני הסיפורים הם שתי גרסאות של מסורת אחת.¹¹

5. מילגרום מצדד בטענת ה"בכור שור" (ראה למעלה), שמהתקבולת של שני שמות המקומות בשמות ובמדבר בפסוק: "אשר נסיתו במסה, תריבהו על מי מריבה" (דברים ל"ג, 8), ההוכחה ששני הסיפורים מתייחסים לאותו אירוע.

ישראל חודש אחרי צאתם ממצרים (שם). על כך, ראה: הראל, שמות, עמ' 102. על זיהוי הראל את ים סוף המקראי, ראה: שם, עמ' 92.

¹⁰ ראה: נבו, בכור שור, עמ' רעו.

¹¹ ראה: מילגרום, במדבר, עמ' 115; הנ"ל, כשוף, עמ' 45-49; כמו כן, ראה: Levine, Numbers, p. 484.

לפי שתי הדעות הללו, של ה"בכור שור" ומילגרום, החטא של משה אינו בהכאה על הסלע במקום הדיבור אליו, כפי הצעת רש"י (ואחרים) מצד אחד או גרי מצד שני, אלא בניסוח הלא המוצלח של דבריו לעם: "המן הסלע הזה נוציא לכם מים" (במדבר כ', 10), המדיר את כוחו הבלעדי של ה' מהנס ואף מבטל אותו כליל.¹² לשיטתם, המחברת את שני המאורעות, החטא הזה, המופיע במדבר כ', רלוונטי וקשור במישרין גם לתיאור המאורע בשמות י"ז, שלהבנתי אין בו כל רמז לחטא מעין זה.¹³

כידוע, יש שאינם מקבלים את הדעה שמדובר בשתי גרסאות של אותו סיפור, מה עוד שגם לפי שיטה זו קשר ההלימה בין החטא לעונשו חסר מעיקרה.

יש לציין, שישנו הבדל מהותי בין שני הסיפורים בשמות ובמדבר, והוא נקודת הזמן בה מתרחש כל אחד מהאירועים. האירוע בשמות י"ז מתרחש בשנה הראשונה לצאת ישראל ממצרים, ובמדבר כ' בשנה הארבעים.¹⁴ על עובדה זו הן ה"בכור שור", שהעריך את כפילות הסיפור על המים מהסלע במדבר כפרי ההשמה הכרונולוגית הנכונה של זה המופיע בשמות, והן מילגרום אינם חולקים. קביעה כרונולוגית זו מסתמכת על המקרא עצמו, שמעיד כי מותו של אהרון בהר-ההר בחודש החמישי לשנה הארבעים (במדבר ל"ג, 38), תחנה במסע ישראל במדבר אליה הגיעו מיד לאחר סיפור מותה של מרים בחודש הראשון, כפי שניתן להבין, של אותה שנה (שם, 37).¹⁵ לשיטת מילגרום, אין עובדה זו משנה את טענתו על שתי נוסחאות של אותה מסורת, שכן ככל התיאורים יסודו בפרי עמל ספרותי של עורכים שונים, שכל אחד מהם סדרו במקום אותו חשב כנכון.¹⁶

מטענות הדמיון בתוכן ובלשון שהביאו את החוקרים להניח כפילות גרסאות של אירוע אחד, ניתן להסיק דווקא את הטענה ההפוכה, כי בשתי עלילות שונות אנו עוסקים. לדעתי, המדובר למעשה

¹² ראה למעלה, חלק ב, סעיף 2 ("בכור שור"); בהערה 4 (מילגרום).

¹³ ניתן להעלות מספר הסתייגויות מטיעוניהם של ה"בכור שור" ומילגרום: טענות (1) ו-(2) הינן ראיות נסיבתיות בלבד, וניתן להניח בחירה שרירותית של אירועים אצל המשורר בתהילים ואצל המספר המקראי בספר דברים; טענה (3) אכן נכונה, והשם "מי מריבה" מנוסח ככזה שניתן בעבר. אך ניתן גם לומר שזה אינו אלא משפט סיכום אטיולוגי של מדרש שם המקום שנאמר בדיעבד ובזמן אחר על ידי המספר המקראי; טענה (4) אינה נכונה. בשמות י"ז נאמר במפורש כי הם רבו עם משה וניסו את ה' (פס' 2). שני מונחים בעלי מגמות שונות. "ריב" הוא בהקשר המשפטי (הם באו בטענות כלפי משה על החוסר במים- ראה בהמשך), ואילו "ניסיון" הוא בהקשר זה עניין אמוני- דתי. השאלה על אסימטריות בין הריב עם משה במדבר כ', 3 לבין משפט הסיכום של המספר המקראי של האירוע כולו בפס' 13, ראוי אפוא לידון בהקשר הפנימי של תיאור האירוע במדבר עצמו. דומה בעיני שניתן לפתור אותה, כפי שאראה בהמשך, על ידי הבנת התפיסה האמונית הראויה של העם במדבר כ' התופס את משה כשליח ה', ומכאן שמלכתחילה ריבו נתפס בעיניהם כעומד למשפט כלפי ה'; טענה (5) אינה מוכרחת. לדעתי, אין מדובר בפסוק בתקבולת נרדפת (סינונימית), אלא בתקבולת מתאמת- משלימה (סינתטית). תקבולת שאין בה כפל לשון דווקא כאחותה הנרדפת, אלא קשר רעיונות הגיוני בלבד. לפעמים התקבולת המשלימה רק ממשיכה את הרעיון שבצלע הראשונה, ואין בה הקבלה לאחת מן המילים שבצלע הראשונה. הקביעה נכונה גם לתחילת הפסוק המדובר כאן: "תמיך ואוריך---לאיש חסידך".¹⁴ דעת סדר עולם ט'; קדמוניות ד', עח; אבן עזרא ורשב"ם. דעות אלו מוזכרות אצל מילגרום, ראה במקור שבהערה

הבאה.

¹⁵ מילגרום, במדבר, עמ' 116.

¹⁶ הנ"ל, כשוף, עמ' 45 הערה 22.

בשני סיפורים אנלוגיים, המקיימים ביניהם נקודות דמיון ושוני, המאפשרים את העימות או ההשוואה ביניהם. כפי שאראה, בשני הסיפורים הנדונים לאנלוגיות תפקיד ניגודי בו מודגש השוני בין היסודות הדומים שבשניהם.

יש לשים לב שמבחינת פשט הכתוב המספר המקראי מתכוון במפורש להבדיל את שני האירועים מבחינה כרונולוגית. בשורות הבאות אאשש את מגמת המספר המקראי להציג את שני הסיפורים כנבדלים האחד מהשני לא רק מבחינת הזמן, אלא גם באמצעות ההבחנה בין אופי הדמויות ומהות החטא.

שני סיפורים שונים?

מהם ההבדלים בין המעשה ברפידים (שמות י"ז) למעשה בקדש (במדבר כ', 1-13)?

שמות י"ז	במדבר כ'	
1. לשון התלונה	התלונה נאמרת בגוף ראשון רבים בלבד (הטענה דומה: "ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה' ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו, ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה" – פס' 3-5).	התלונה נאמרת בגוף ראשון יחיד ("להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא" – פס' 3).
2. חששו של משה	מוטיב הסקילה אין מוטיב סקילה.	מוטיב הסקילה (בפס' 4 משה מציין את חששו לפני ה' ואומר: "עוד מעט וסקלני").
3. תגובת ה' לפתרון הבעיה: מה ציווה לעשות	הכאה לעיני זקני ישראל ("והקהל את העדה... ודברתם אל הסלע לעיניהם" – פס' 8).	הכאה לעיני זקני ישראל ("והכית בצור... ויעש כן משה לעיני זקני ישראל" –

	פס' 6).	
רבו את ה' סתם ('המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם" – פס' 13. שם המקום מופיע ללא התיבה "מסה", מלשון ניסיון).	העם מנסה את ה' ("שם המקום מסה ומריבה... ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין" – פס' 7).	4. העמדה השיפוטית של המספר המקראי לאופי התלונה
משה ואהרן בלבד נענשים (פס' 12).	העונש אינו מצוין במפורש	5. העונש

כיצד מאירים ההבדלים את אופי הדמויות השונה בין שני הסיפורים ואת המניע לריב?

משמעות ההבדלים חשובה להבנת הנאמר במדבר כ' – המקור הישיר והמפורט של חטא משה שבגללו לא נכנס לארץ. כאמור, בשמות י"ז התורה כותבת במפורש שמשה חש מאוים בסקילה מצד העם. ההתקפה מצד העם קיצונית. במדבר אין הדבר כן: אמנם העם נקהל על משה ואהרן, ואולם אין ביטוי לכוונתו לסקול אותם למוות.

בשמות י"ז תלונת העם נאמרת בלשון יחיד כמבטאת אופי אינדיבידואלי, ויתרה מזה אגוצנטרי. ואילו במדבר כ', הכתובים מיטיבים להדגיש את האחדות שבריב, ויעידו המילים "אחינו", "אנחנו", "אתנו"; המקנה הנתון בסכנה משותף, והסכנה משותפת לכל העם.

הבדל נוסף וחשוב ביותר בין האירועים הוא ברמה האמונית של העם. בשמות י"ז התורה מציינת במפורש את הפקפוק של ישראל בהימצאות ה' במחנה, ואילו במדבר כ' לא זו בלבד שלא מצוין פקפוק כזה, אלא ביסוד דברי תלונתם הביע העם אמונה בה'. יש לשים לב למילים הברורות של העם: "ולו גִּנְעוּנו בְּגֹעַ אחינו לפני ה', ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו" (במדבר כ', 3-4). יתרה מזו, העם משקף את אמונתו בהבטחת ה' על ארץ ישראל: "ולמה העליִתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורִמון ומים אֵין לשותות" (שם, 5).¹⁷

מרגליות כותב כי: "תלונה במקרא מציינת תמיד טענה בלתי מוצדקת, על פי רוב מתוך אי אמון".¹⁸ הפועל ל.ו.ן אכן מופיע בשמות י"ז, 3 אולם הוא אינו מופיע כלל במדבר כ', למעט הפועל ר.י.ב.

¹⁷ אפשר לראות בפס' זה את תלונת בני ישראל על היעדר קיום ההבטחה. מכל מקום, האמונה בה' אכן מובעת, ואפשר לפרש טרזניה זאת כציפייה עתידית לא ממומשת נוכח ההווה המעיק.
¹⁸ ראה: מרגליות, שמות, עמ' 100.

המופיע שם שלוש פעמים (פס' 3, 13), המשמש בלא מעט מופעים מקראיים כמונח משפטי רגיל (במשמעות לבוא בטענות אל משהו או להביא טענות נגד משהו).¹⁹

כלומר- בשמות "ז" הרמה האמונית לקויה וחלשה, לעומת הרמה האמונית החזקה יותר של העם במדבר כ'. השלכה אפשרית מרמה אמונית גבוהה היא גם בהרגשת הערבות ההדדית בתוך העם. אם במדבר כ' ניכרים החוסן והסולידריות בקרב העם, והדאגה לגורל ולשלום הציבור כולו, הרי שאופי שכזה נעדר בשמות "ז", ממנו נדמה שכל פרט אינו חש חלק מכלל ישראל כולו ומבקש את טובת עצמו.²⁰

כך אפשר להבין גם את ההבדל העקרוני בין שתי דרכי ה' בפתרון תלונת ישראל בשני המקרים: בשמות ("ז", 6) ה' מצווה להכות את הסלע ולהוציא ממנו מים, כיאה למעמד האמוני של העם: נס פחות ומגושם, לעומת הציווי לדבר אל הסלע (במדבר כ', 8) שקיומו היה עשוי להיות נס מופשט וכמעט שלא ניתן להזמה, על פי רמת העם באותה שעה.

אמנם ניתן לטעון שדווקא לנוכח הרמה האמונית הלקויה של העם בשמות "ז", היה ראוי שיתרחש דווקא בפניהם נס הדיבור אל הסלע, המופשט והקשה יותר להפרכה מאשר נס שבהכאה על הסלע, ולא לפני העם המתואר במדבר כ' כשלם באמונתו. ברם, אפשר שבשמות "ז" מה שהיה חשוב לה' היה ההתנהגות השלילית של העם ממנה סלד, ולא הוכחת כוחו ונסיו. כיצד העם, שרק עתה יצא ממצרים וחווה נסים גלויים, שאל "היש ה' בקרבנו אם אין?!". אם כן, אפשר להבין מדוע נראה הנס לעיני זקני ישראל בלבד, ולא לעיני כל העם, כי לשמיעה על הנס או לראייתו בפועל תהיה אותה השפעה על ההמון, שממילא לא מאמין.

אם כן, נוכל לומר שהפירוש המתייחס לסמיכות שתי הפרשיות בשמות "ז": פרשת המים (פס' 1-7) ומלחמת עמלק (פס' 8-16), ורואה ביניהן קשר של חטא ועונש, סיבה ותוצאה,²¹ מתאים למגמת המספר המקראי להטיל דופי ברמה האמונית של העם. רמה אמונית המתבטאת בהתנהגותם ובלשונם, להבדיל ממה המצטייר שם כנקי מכל עוון. לעומת הכתוב בשמות "ז",

¹⁹ראה: הנ"ל, חטא משה ואהרון, עמ' 391 הערה 66; מהיבט פרשני אחר, השווה פירוש "אור החיים" על פס' 13, המסביר שבכפילות המילים מהפועל ר.י.ב: "מי מריבה אשר רבו", המטרה להדגיש שהריב של ישראל לקבל מים היה מוצדק.

²⁰השורש ק-ה-ל מופיע במדבר כ' שבע פעמים, ומכאן אולי אפשר ללמוד על האופי החברתי-דתי בהתקלות, מוטיב שאינו מופיע בשמות "ז" שם גם לא מופיע המונח "עדה" המקביל ל"קהל" (אמנם המילה "עדה" מופיעה בתחילת פרק "ז", אך לפני תיאור המעשה גופו), שמופיע במדבר כ' חמש פעמים. ראה: ליונשטם, קהל, טורים 67-68. יש לציין, שהפועל ק.ה.ל עם מילת היחס "על" מורה על התקלות עוינת (ראה: מושקוביץ, ספר במדבר, עמ' רלא). התקלות כזו באה לידי ביטוי גם בהקשר לפרשת קרח ועדתו שחלקו במישור הדתי על התנשאותם של משה ואהרון מעל כל העם, שהרי: "כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה', ומדוע תתנשאו על קהל ה'" (במדבר ט"ז, 3), וגם כאן בפס' 2 המגמה לריב עם משה או ה'. כפי שהנחתי, ריב הנובע מתוך מניע אמוני-דתי (ראה בהערה 17).

²¹ פסיקתא רבתי פ"ג, ו; מובא בפירוש רש"י על שמות "ז", 8.

רמתם האמונית של ישראל באירוע שבמדבר כ' גבוהה. לכן שם לא מצוין כל עונש לעם, אלא משה הוא זה שמואשם בחוסר אמונה. לכן העונש מגיע רק לו ולאחרון אחיו (פס' 12).

סיכום- מהו החטא של משה, וכיצד הוא הולם לעונש?

לנוכח ההבדלים הללו, יש לסכם ולומר שהחטא של משה יסודו בחוסר הבנתו את העם שלפניו, דור הבנים, הדור שלאחר מתן תורה ולאחר 40 שנות נדודים במדבר. נראה שמשה פקד ריב אבות המוכר לו מלפנים על דור הבנים; הזהות בנושא התלונה הטעתה אותו לחשוב כאילו מדובר באותו סוג של חוסר אמונה ומרי (פס' 10) גם אצל הבנים, ולא עשה כדברי ה' שציווה להוכיח כוחו וגדולתו על ידי הדיבור דווקא. מתוך יזמה אישית הוא היכה בסלע לא פעם אחת אלא פעמיים (בזה מוכחת כוונה בפעולה).²²

לפיכך נענש משה באי הכנסת העם לארץ ישראל והנהגתו בה, שכן מנהיג שאינו מבין הלך רוח דורו, דיו שיסיים את תפקידו בראש העם. משה נכשל בהנהגה וראוי שייענש בדחייתו ממנה: "מידה כנגד מידה".

ביבליוגרפיה

בן- תור

י' בן- תור, "סיני", אנציקלופדיה עברית, כה, ירושלים- תל אביב תשל"ד, טורים 950- 953.

גריי

G. B. Gray, Numbers (ICC), New-York 1903.

הראל

מ' הראל, שמות (עולם התנ"ך), תל-אביב 2000, עמ' 92, 102.

לוי

B.A. Levine, Numbers 1-20 (AB), New- York 1993.

ליונשטם

²²עצמאות משה אל מול אלוהיו מוכרת גם ממקורות נוספים. תכונה מוערכת בדרך כלל באופי המנהיג- הנביא, ממנו מצפה ה' לעתים לעמוד בפרץ ולהגן על עמו (אצל משה הדבר בולט בסיפור חטא העגל, ראה פירושו של רש"י על שמות ל"ב, 10). משה אינו חושש להביע את עמדתו האישית למשל בויכוח שלו עם ה' במעמד הסנה (שמות ג', 11- ד', 17), בעיקר בסרובו התקיף לחזור למצרים ולמלא את שליחות ה' (שם ד, 13) או לנקוט במעשה קיצוני כמו בשבירת הלוחות- "מעשה אלוהים"! (שם ל"ב, 16)- כשראה בכך צורך (שם, 19); ועוד. בתפיסת המקרא אפוא לא רק שיש לאדם בחירה חופשית במעשיו (עליהם עלול גם להיענש) אלא יותר מזה, לאדם ובוודאי למנהיג או לנביא ניתנת האפשרות לשאת ולתת עם אלוהיו כשחושב כי מעשיו אינם צודקים או להתפלל להטבה במצבו או העם, בדיוק כפי שעשו ישראל בריבם ובמשפטם נגד ה' במדבר כ'. על זה אמר הנביא: "צדיק אתה ה' כי אריב אליך, אך משפטים אדבר אותך..." (ירמיה י"ב, 1). הטחת דברים כלפי מעלה דווקא מתוך האמון והערכה שהוא רוחש לו כאלוהי הצדק והמשפט.

ש' א' ליונשטם, "מידה כנגד מידה", אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תש"ל, טורים 840-846.
ש' א' ליונשטם, "קהל", אנציקלופדיה מקראית, ז, ירושלים תשל"ו, טורים 66-70.

מושקוביץ

י' צ' מושקוביץ, ספר במדבר (דעת מקרא), ירושלים תשנ"ד.

מילגרום

י' מילגרום, במדבר (עולם התנ"ך), ירושלים-רמת גן 1985, עמ' 114-116.

י' מילגרום, "כשוף, מונותיאזם וטעויותיו של משה", בית מקרא קכד (תשנ"א), עמ' 42-55.

מרגליות

מ' מרגליות, שמות (עולם התנ"ך), תל אביב 2000, עמ' 100.

מ' מרגליות, "חטא משה ואהרון במי מריבה", בית מקרא נח (תשל"ד), עמ' 374-400.

נבו

י' נבו, פירושי ר' יוסף בכור שור על התורה, ירושלים תשנ"ד.